

Recension

Michael Walzer: *Om tolerans*.
Stockholm: Atlas förlag, 1998, 154 s.

Översättning Gunnar Sandin, originalets titel: *On Toleration* (1997) New Haven: Yale University Press.

Tolerans är ingen filosofisk abstraktion, det är en vardaglig verklighet. Med Walzers tänkvärda resonemang om hur ett mångkulturellt samhälle kan tänkas fungera framställs tolerans som praktiskt möjligt. Walzer skriver mycket lättillgängligt och hans språk är fritt från fackfilosofiska termer och begrepp, hans resonemang är inte abstrakt men det är teoretiskt, hans stil är litterär men ibland saknar jag precision. I denna recension presenteras inledningsvis Walzer kort i syfte att relatera *Om tolerans* till hans tidigare arbeten.

Walzer är en aktiv politisk filosof

Michael Walzer är professor i politisk filosofi vid Princeton University i USA. Sedan publikationen av *Spheres of Justice* (1983) har Walzer räknats till de politiska filosofer som brukar benämnas komunitärer. Jag läser honom som en liberal politisk filosof som är kritisk till det rättas primat och en strikt procedural ansats.

Walzer är en aktiv politisk filosof som har sina rötter i två olika amerikanska vänstermiljöer. Det är dels den vänstergrupp som han kom i kontakt med när han började studera vid Brandies University i New York, medlemmarna i gruppen kring den vänsterintellektuella tidskriften *Dissent*, dels också den vänsterkultur som omgärdade hans uppväxtår. Walzers föräldrar var socialistiska sionister och räknade sig till den amerikanska folkfronten. Folkfronten var en samling vänsteraktivister ur en kulturell elit, författare och fotografer, filmfolk och journalister, politiska experter och musiker med starkt inflytande i kulturlivet och fackföreningsrörelsen i Amerika under 1930-talet.

I gruppen kring *Dissent*, som utgjorde något av en kontrast till den vänsterkultur som folkfronten representerade, kom Walzer att finna några av sina politiska läromästare och lägga grunden till ett aktivt politiskt liv (Sjöström 1997).

I sitt förord till *Om tolerans* inleder Walzer sina reflektioner med att peka på hur begreppet för honom ändrat innebörd under hans levnadsbana: "När jag växte upp som amerikansk jude såg jag mig som föremål för tolerans. Det var först långt senare som jag erkände mig även som subjekt, en agent med krav på att tolerera andra, inklusive medjudar vilkas idé om vad judiskhet innebar radikalt skilde sig från mina" (s 11). 1956 skrev Walzer sin första artikel i *Dissent* och via *Dissent* har han deltagit i aktioner mot rasism, arrangerat motståndskommittéer mot vietnamkriget, verkat för föreningsrättigheter bland annat genom att vara delaktig i bojkottaktioner för att stödja arbetares rätt att organisera sig (Sjöström 1997). Walzer har vid upprepade tillfällen diskuterat utbildning och utbildningspolitiska frågor. Med utgångspunkt i att han 1959 publicerade "Education for a Democratic Culture" i ommärkta tidskrift kan vi säga att utbildningsfrågor följt hans politiska engagemang och funnits med i hans politisk-filosofiska perspektiv sedan länge. I *Om tolerans* intar frågor om utbildning en central plats.

Walzers aktiva politiska engagemang hör ihop med hans politiska filosofi och flera av hans politisk-filosofiska essäer har först publicerats i någon vänster-intellektuell tidskrift så som *Dissent* eller *The New Republican*. Till grund för nämnda essä om tolerans ligger artikeln "Multiculturalism and Individualism" som publicerades i *Dissent* våren 1994.

I *Spheres of Justice* (1983) formulerar Walzer en teori om rättvisa i vilken han ser samhället som en samling självständiga sfärer som samtidigt är ömsesidigt beroende av varandra. Enligt Walzers filosofi uppnår vi ett rättvist och jämlikt samhälle när det råder ett visst mått av jämlikhet inom dessa sfärer och en jämlikhet mellan dem, och han kallar det för sammansatt jämlikhet (complex equality). Om jag förstår Walzer rätt menade han redan i *Spheres of Justice* (1983) att vänstern måste överge sin gamla jämlikhets- och rättvise-teori som enligt Walzer kräver en utjämning av alla nyttigheter i samhället. I stället skall vänstern argumentera för att hindra att en rättmätig dominans inom ett område orättmätigt spiller över på ett annat område. Med detta perspektiv är det inte rimligt att en framgångsrik företagsledare skall kunna köpa utbildningsplatser för sina barn vid framgångsrika skolor och universitet eller en hälsovård som inte alla andra har möjlighet att nyttja. Att behandla människor rättvist – likvärdigt – måste dessutom preciseras på olika sätt i

olika sammanhang och stå i någon sorts samklang med hur olika människor värderar olika nyttigheter. Det finns många frågor om hur vi fördelningspolitiskt uppnår sådana ideal. Frågorna berör vem som skall fördela nyttigheter och på vilka grunder? Hur skall man hindra att en rättmätig dominans orättmätigt spiller över på andra områden? Walzer är vag på dessa punkter, hans svar är att bland annat staten skall dra upp gränser för de olika sfärerna, men sfärerna förutsätts dessutom upprätthållas, både vad gäller deras avgränsning och deras interna jämlikhetsvillkor, av medborgerlig delaktighet. Rättvisa fördelningssystem bryter ihop när de "skapas" av marknadsprinciper, eftersom det inte finns några bestämda gränser för pengars makt måste de dras och dessa gränsdragningarna måste bestämmas av medborgerliga överväganden. Walzer kritiserar liberalismen för att inte "tygla" marknaden tillräckligt, om vi inte sätter gränser för marknaden utvecklas en "marknadens tyranni". Men om man sätter gränser för marknaden upphör den då inte att vara marknad? Walzer menar att marknadens sfär skall vara fri inom sina gränser och staten som en sfär bland andra sfärer skall tillåtas formulera spelregler för andra sfärer. I denna svåra balansgång varnar Walzer samtidigt för statlig tyranni, det vill säga att vi inte kan hindra marknaden från att tyrannisera de andra sfärerna med en ny, i så fall, statlig tyranni.

Bokförlaget Atlas som givit ut den svenska översättningen av *On Toleration* (1997) arrangerade 1997 ett seminarium tillsammans med LO-idédebatt och tidskriften Arena. Anledningen till seminariet var att det då nystartade bokförlaget gav ut Walzers bok *Argument för vänstern* (1997). Walzer uppträdde som föredragshållare och några av de samtalspunkter som behandlades där finner jag relevanta att reflektera kring när jag idag läser den lilla skriften *Om tolerans*. I hans föredrag var "skillnad" ett nyckelord, men han talade också om gränser för olikhet och behovet av gemensamt formulerade övertygelser. Han talade om staten som ett skyddande staket, om social och ekonomisk trygghet som rambetingelser för kulturell mångfald. Walzer återkommer i flera essäer till balansen mellan civilsamhällets pluralism av värden och nyttigheter och en "övervakande", skyddande och stödjande stat. Denna balans återkommer i essän om tolerans men här liksom i andra sammanhang leverar Walzer inga lösningar för hur det skall kunna fungera.

Denna bakgrund ger Walzers bok en inramning och de citerade raderna från förordet om toleransbegreppet som jag inledde presentationen av Walzer med, ger en fingervisning om vad tolerans kräver av oss. Det kräver en ömsesidighet och konkretiseras först inför det vi ogillar. Begreppet är liksom verkninglös inför sådant som vi redan är överens med andra om, det är först när vi möter det som "radikalt skiljer" sig från vår egen idé, övertygelse, uppfatt-

ning eller vilja vi avkrävs tolerans. ”Tolerans gör olikheten möjlig, olikheten gör toleransen nödvändig” (s 12). I boken om tolerans är ”skillnad” åter ett nyckelord och med tolerans menar Walzer en respekt för skillnad. Men tolerans måste samtidigt stå för något mera och handlar om att tolerans identifieras som något gemensamt gott.

Om tolerans omfattar fem kapitel och en epilog

Inledningsvis slår Walzer fast att hans ämne är ”tolerans när olikheten handlar om kultur, religion och livsföring – när de andra inte är meddeltagare, när de inte finns något gemensamt spel eller inbyggt behov av den olikhet som de odlar och uppvisar” (s 23). Därefter behandlas fem olika toleranssystem (kapitel 2), särskilt komplicerade fall exemplifieras med fransk kultur, konflikterna i Israel och Kanada samt den svåra organiseringen av ”suveräna” nationalstater i den europeiska unionen (kapitel 3). Utbildning behandlas särskilt som ett exempel på praktiska frågor (kapitel 4), det vill säga hur tolerans kan ”arrangeras” på olika sätt. I det sista kapitlet (5) behandlar Walzer toleransbegreppets innebörd i ”de moderna projekten” och möjliga konsekvenser av postmoderna perspektiv på politik och i en epilog, slutligen, ger författaren några reflektioner kring amerikansk mångkulturalism.

Tolerans är alltid något gott. Walzers kommittära anspråk på liberala värden

Walzer utgår från att tolerans alltid är något gott. Han definierar tolerans som fredlig samexistens som

alltid är något gott. Inte därför att människor i praktiken alltid skulle värdesätta den – det är uppenbart att de ofta inte gör det. Tecknet på dess förtjänst är att de är så starkt benägna att säga att de värdesätter den. /.../ Detta är ett faktum om den moraliska världen – åtminstone i den begränsade mening att bevisbördan åvilar dem som tillbakavisar dessa värden. Det är utövarna av religiös förföljelse, tvångsassimilering, korståg eller ”etnisk rensning” som behöver försvara sig, och det gör de oftast inte genom att försvara vad de gör utan genom att förneka att de gör det (s 14).

Genom att utgå från att fredlig samexistens kan anta högst olika politiska former, med skilda implikationer för det dagliga moraliska livet, för enskilda människors faktiska samspel och inbördes engagemang, menar Walzer att det inte finns universellt giltiga former för tolerans. Det är ytterligare ett sätt att säga att tolerans handlar om det goda, det är ett värde som inte kan behandlas fullt ut som en norm för rättigheter. Walzers utgångspunkt är att vi måste försvara en historisk och konkret redogörelse för tolerans och samexistens och på denna punkt känner vi igen de kommittära anspråk som Walzers utvecklade i *Spheres of Justice* (1983). Vi kan till exempel inte säga att statlig neutralitet enligt det mönster som John Locke utmålar i *Letters on Toleration* är det bästa sättet att hantera religiös och etnisk pluralism. ”Det är ett mycket bra sätt, ett sätt som är anpassat till erfarenheterna hos protestantiska församlingar i vissa samhällen, men dess räckvidd utanför dessa erfarenheter och samhällen måste motiveras” (s 16). Procedurala argument hjälper oss inte därför att de inte är specificerade till tid och rum, de har ingen koppling till de konkreta omständigheterna i vilka människor värdesätter sina relationer och självförhållanden. Med detta perspektiv är det begripligt att Walzer samtidigt hävdar att en filosof måste vara historiskt kunnig och sociologiskt kompetent om han eller hon skall kunna undvika dålig utopism och inse de svåra val som ofta måste göras i det politiska livet (s 17).

Olika toleranssystem en historisk exposé

Walzer talar om fem olika toleranssystem och målar upp en spänning mellan mångnationella imperier, konsociationer, internationella samfund, nationalstater och invandrarsamhällen. Den största formen av tolerans visade de stora imperierna, i och med att de tillät stora variationer av självstyre inom sig. Lagstiftning jämte språk och religion samt formering av exempelvis utbildningssystem överläts åt de olika nationaliteterna som i sin tur levde i en fredlig samexistens. Det låter oproblemiskt men tillägger vi att just frånvaron av demokrati gjorde att även maktlösheten var jämnt fördelad blir bilden genast motbjudande. För mig ter sig begreppet tolerans innehållslöst om man tar utgångspunkt i mångnationella imperier som exempel. Tolerans byggde i dessa samhällen till stor del på att olikheterna aldrig möttes. Walzer prövar om konsociationen skulle kunna betraktas som en möjlig arvinge till det (antika) mångnationella imperiet. Det är möjligt att det är ett moraliskt närstående perspektiv men i dag känns det inte som en politiskt trolig arvinge. Konsociationer är en flernationell stat och om vi betraktar Schweiz och Bosnien som sådana exempel framträder, på ett påfrestande sätt, spännvid-

den mellan *möjligheter* att förhandla om makten mellan sig och *katastrofen* när en grupp tar över. Den tolerans som berörs i dessa exempel involverar överhuvudtaget inte individer.

Nationalstaten ställs inte inför dessa prövningar. Det som sätts på prov är möjligheten att leva upp till jämlikhet och rättvisa inom det som Walzer beskriver som etniskt homogentitet. Den etniskt homogena nationalstaten existerar knappast idag, Walzer menar dock att en dominerande grupp organiserar det gemensamma livet på ett sätt som avspeglar nationalstatens egen historia och kultur. Det är avsikten att föra historien vidare och upprätthålla kulturen som bestämmer den obligatoriska utbildningen, det offentliga systemets symboler, kalenderns helgdagar, etc. Walzer exemplifierar med Frankrike och många minns kanske kontroversen om huruvida muslimer skulle tillåtas bära muslimska huvudbonader i statliga skolor, kontroversen ringar in toleransens gränser i nationalstaten. Den form av tolerans som tillåts utvecklas i nationalstaten är en tolerans som fokuserar den enskilda medborgaren. Som medborgare har alla samma rättigheter och skyldigheter men minoriteter som grupp och deras religion, kultur och historia är privat kollektivets angelägenhet. I och med framväxten av nationalstater blev individen föremål för tolerans och uppfattas både som medborgare och medlem av en viss minoritet. Problemet med nationalstatens medborgarskap handlar om en oförmåga att tolerera etnisk olikhet och har rötter i Rousseaus politiska teori. Med Rousseaus begrepp civil religion kom nationalism och etatism att bli ett och det samma. Ett franskt republikanskt medborgarbegrepp ”räddar juden i dennes egenskap av människa men förintar honom som jude”. Walzer träffar här med ett citat från Jean Paul Sartre (den republikanska) nationalstatens oförmåga att härbergiera olikhet: individer assimileras och i detta fall är ”franskheter” en expansiv (allomfattande) identitet (s 60).

Med framväxten av ”invandrarsamhället” breddas toleransen. Kulturella identiteter erkänns bara om de inte ges politiska anspråk. Toleransen antar en radikalt decentraliserad form: alla måste tolerera alla andra. Men ingen grupp tillåts erövra kontroll över det offentliga rummet, varje form av korporativism är otillåtet. Walzer formulerar det bland annat så här: ”De offentliga skolorna undervisar i princip om statens historia och ‘samhällskunskap’; staten anses inte ha någon nationell identitet bara en politisk identitet” (s 50). Det handlar om en tolerans för kulturella identiteter utan politiska anspråk, liksom en gemensamt erkänd politisk identitet utan specifika kulturella anspråk. Toleransen är i princip oändlig i sin utsträckning men staten kan bara stötta grupperns liv inom vissa politiska och ekonomiska ramar.

Om tolerans och utbildning

I kapitel 4, *Praktiska frågor*, berör Walzer utbildning. Walzer inleder med att fråga: "Måste inte systemet undervisa all sina barn, oberoende av grupptillhörighet, om värdet av sina konstitutionella arrangemang och förtjänsterna hos sin grundläggare, hjältar och nuvarande ledare? Och kommer inte undervisningen, som är mer eller mindre enhetlig till sin karaktär, att inbegripa eller åtminstone konkurrera med barnens inskolning i sina olika kulturella gemenskaper? Svaret är naturligtvis ja i båda fallen" (s 100). Walzers motiv till sitt svar är att den motsättning som uppstår mellan mina värden som jag har utvecklat i familjen och de som jag möter i skolan som en samhällsinstitution, bidrar till att jag lär mig tolerera olikheter. Jag tolkar det möjligen i termer av att skolan kan erbjuda barn och ungdomar en större grad av differentierad gemenskap än hemmen, familjen, släkten eller grannskapet och detta skapar förutsättningar för utvecklandet av tolerans.

Walzers grundtes för mina tankar till en artikel i *Dagens Nyheter* i november 1995. Det var i samband med att premiärminister Rabin blivit mördad i Israel. Mikael Löfgren intervjuade professor Shmuel Eisenstadt om den judiska funadmentalismen, om en ambivalens mellan religion och ideologi i judendomen och den sedan en tid tillbaka pågående delegitimeringen av det parlamentariska systemet. Löfgren frågade:

Borde inte staten använda sig av de socialiserande institutioner som finns för att förstärka demokratin?

- Vilka då? Skolan till exempel.

- Tror du att man blir demokrat av att bli undervisad i demokrati?

- Kanske inte, men kanske av att gå i samma skola som människor med andra åsikter?

- Ja, kanske.

(Dagens Nyheter, 25/11, 1995, B2)

Skolor utgör en viktig förutsättning för att utveckla och stödja en kulturs politiska identitet, om tolerans är en förutsättning för våra politiska system måste tolerans vara ett sådant värde som vi som medborgare samfällt erkänner och identifierar som något gott. Genom att verka för en mångfald av olikheter i skolor och att denna mångfald skall kunna existera under fredliga former kan skolor bidra till att utveckla och befästa tolerans, så tolkar jag Walzers argument.

Walzer förordar en pluralism i klassrummet och tar utgångspunkt i en amerikansk skoldebatt och vänder sig mot en neutral liberal idé om kulturell neutralitet. Liberalismen är en substantiell politisk kultur, med ett ursprung i protestantisk och engelsk historia, och Walzer menar att amerikanska skolor i praktiken speglar denna historia. Utbildning skall inte vara neutral, om jag förstår Walzer rätt, men för att erkänna mångkulturalism måste andra berättelser läggas till den liberala berättelsen i läroplanen. Det handlar om att skapa förutsättningar för att denna pluralism skall komma till uttryck men det rimmar samtidigt illa med ett språk om utbildning och undervisning som snarast liknar ett reproduktivt perspektiv på socialisation.

Jag önskar att Walzer var mer nyanserad eller utförlig i sin diskussion. I detta fall handlar det om att han, som jag förstår det, förordar offentligt arrangerade skolor där barn och ungdomar med olika erfarenheter och bakgrunder möts. Men för att olikhet skall kunna bevaras – tolereras – kan vi inte uppfatta utbildning enbart i termer av reproduktion. Det skulle nämligen innebära ett system som, likt den avfärdade franska republikanska nationalstatsmodellen, integrerade och assimilerade olikheter i en enhetlig nationell identitet.

Med utgångspunkt i Walzers tidigare arbeten läser jag *Om tolerans* som ett försvar för pluralism och att tolerans är pluralismens förutsättning för jämlikhet. Därtill försvarar Walzer medborgerlig delaktighet och i båda avseendena är skolan en viktig samhällsinstitution.

Sådana samtal [medborgerliga diskussioner] bör förekomma överallt, men kanske särskilt i de offentliga grundskolorna (och i offentliga och privata college och universitet), vilka historiskt sätt har utmärkt sig, /.../ som en integrerande associationsform. Offentliga skolor sammanför ofta barn till föräldrar ur olika religiösa och etniska grupper – liksom barn till föräldrar som brutit sig ur sådana engagemang. Skolorna, som ska vara neutrala till gemenskaperna och deras flyktiga medlemmar, bör ge en inkännande redogörelse för sitt eget toleranssystems historia och filosofi som får svårt att undvika och specificera dess partikularistiska (engelskt protestantiska) ursprung. De bör lära ut amerikansk civil religion och syfta till att frambringa amerikanska medborgare, och därmed kommer de ofrånkomligen att utmana kulturella gemenskaper där den sortens medborgarskap är ovanlig.

Bör offentliga skolor göra mer än så? /.../ Visst är det frestande att tänka sig den demokratiska utbildningen som en träning i kritiskt tänkande, så att eleverna kan göra en självständig, helst skeptisk, värdering av alla etablerade toleranssystem och kulturella seder, ty är inte kritiker de bästa medborgarna? Kanske det, i varje fall behöver vi fler. /.../ Demokratier behöver kritiker som

äger toleransens dygd, vilket förmodligen innebär kritiker som har sina egna lojaliteter och någon känsla för föreningslivets värde. Skolorna kan hjälpa till att fylla detta behov genom att helt enkelt erkänna den kulturella mångfalden och lära ut något om de olika grupperna (s 148-149).

Walzer hävdar att mångkulturalism som ideologi är ett program för ökad social och ekonomisk jämlikhet. Enligt Walzer kan inget toleranssystem ”långsiktigt fungera i ett pluralistiskt samhälle, modernt och postmodernt invandrarsamhälle utan någon kombination av två ting: försvar av gruppolidheter och angrepp på klasskillnader”(s 150). Därmed är vi tillbaka till den bakgrund jag givit Walzers *Om tolerans*, det vill säga att balansen mellan pluralismen i det civila samhället och statens roll som stöd för och ”övervakare” av sammansatt jämlikhet är ett ständigt återkommande tema.

Det förefaller mig som det bästa namnet på själva balansen – den politiska tro som försvarar ramen, understöder de nödvändiga formerna av statligt handlande och därmed vidmakthåller de moderna toleranssystemen – är social demokrati (s 151).

Tolerans är en praktisk vardagsverklighet och Walzer utgår från att tolerans både möjliggör olikhet och är en nödvändig förutsättning för olikhet. Tolerans blir en förutsättning för att fredlig samexistens i ett pluralistiskt samhälle skall fungera, man kan säga att det är en förutsättning för jämlikhet. Jag skrev inledningsvis att man kan sakna precision i Walzers annars litterära stil. I essän om tolerans saknar jag en reflektion kring toleransbegreppets förutsättningar.

Ylva Bergström

Referenser

- Sjöström, Hans O (1997): Född in i den amerikanska vänstern. I *SEKO-Magasinet*, Maj 1997.
- Walzer, Michael (1959): Education for a democratic culture. I *Dissent* VI (1959), s 107-121.
- Walzer, Michael (1983): *Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell.
- Walzer, Michael (1997): *Argument för vänstern*. Stockholm: Atlas.
- Walzer, Michael (1997): *On Toleration*. New Haven: Yale University Press.
- Walzer, Michael (1998): *Om tolerans*. Stockholm: Atlas.